

doctrinaire kwesties, en ontdekte in die kleine details de beloning van de religie.

Er zijn twee pragmatistische golven geweest. De eerste duurde van het einde van de negentiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens was er een verval van twee generaties tot onze eigen tijd, waarin de beweging opnieuw is opgebloeid en zich weer naar Europa verspreidde. Tot de moderne aanhangers behoren Hans Joas in Duitsland, een school jonge pragmatici uit Denemarken en de Amerikanen Richard Rorty, Richard Bernstein en ikzelf. Twee wereldoorlogen en het Sovjetrijk konden de hoop die het pragmatisme belichaamt wel afremmen, maar niet vernietigen; de bezielende impuls blijft bezig zijn met gewone, meervoudige, constructieve menselijke activiteiten.²

De pragmatist uit de eerste golf die de toestand van *Animal laborans* rechtstreeks aan de orde stelde, was John Dewey, een pedagoog die ten onrechte wordt beticht van de zonden van softe progressieve scholing, een kenner van de biologie die de agressieve, competitieve standpunten van het sociaal darwinisme betwistte en bovenal een socialist die zich resoluut afzette tegen het doctrinaire marxisme. Dewey zou Hannah Arendts kritiek op het marxisme zeker hebben onderschreven; de valse hoop die Marx de mensheid gaf kan in Arendts woorden worden afgemeten aan 'de overvloed of schaarste van de goederen die in het levensproces worden ingevoerd'.³ Tegenover deze kwantitatieve maat pleitte Dewey voor een socialisme dat was gebaseerd op de verbetering van de kwaliteit van de menselijke ervaringen op het werk in plaats van, zoals Arendt, een politiek te bepleiten die de arbeid zelf ontstijgt.

Veel van de thema's van vakmanschap komen in Deweys geschriften in een abstractere vorm aan de orde: het nauwe verband tussen het oplossen van en het zoeken naar problemen, techniek en expressie, spel en werk. De socialist Dewey zette deze verbanden het fraaist op een rij in zijn boek *Democracy and Education*: 'Werk en spel zijn even vrij en worden beide intrinsiek gemotiveerd, los van scheve economische omstandigheden die van spel dikwijls een nutteloze sensatie voor de rijken maken, en van werk

een onaangename arbeid voor de armen. Psychologisch gezien is werk gewoon een activiteit die aandacht voor gevolgen als onderdeel van zichzelf bewust insluit; het wordt geforceerde arbeid als de gevolgen buiten de activiteit liggen, als een doel waar activiteit slechts een middel voor is. Werk dat doortrokken blijft van de spelinstelling, is kunst.⁴ Dewey was een socialist als John Ruskin en William Morris: alle drie spoorden zij werknemers aan om de kwaliteit van hun werk als een gemeenschappelijk experiment, een collectief vallen en opstaan te beoordelen. Goed vakmanschap brengt socialisme met zich mee. Misschien zou het functioneren van een moderne Japanse autofabriek of een Linux-chatroom hun sympathie hebben uitgebreid tot andere vormen van samenwerking, maar dat neemt niet weg dat zij alle drie betwistten dat streven naar kwaliteit uitsluitend een winstoogmerk had.

Het pragmatisme heeft in filosofische zin gesteld dat mensen vrij moeten zijn van de betrekkingen tussen middel en doel om goed werk te kunnen leveren. In mijn ogen berust deze filosofische overtuiging op een concept dat het hele pragmatisme verenigt. Dat betreft *ervaring*, in het Engels een vagere term dan in het Duits, dat onderscheid maakt tussen *Erlebnis* en *Erfahrung*. Het eerste staat voor een gebeurtenis of relatie die een emotionele innerlijke indruk maakt, het tweede een gebeurtenis, daad of relatie die iemand naar buiten richt en geen sensitiviteit maar vaardigheid vereist. Het pragmatisme heeft benadrukt dat deze twee betekenissen niet gescheiden kunnen worden. William James meende dat je misschien gaat denken en handelen in termen van middel en doel als je je beperkt tot het domein van de *Erfahrung*; je bezwijkt misschien voor het kwaad van het *instrumentalisme*. Je hebt altijd de innerlijke raadgever van de *Erlebnis* nodig, van 'hoe het voelt'.

Maar vakwerk, zoals in dit boek beschreven, benadrukt het domein van de *Erfahrung*. Vakwerk concentreert zich op objecten op zich en op onpersoonlijke verrichtingen; vakwerk is afhankelijk van nieuwsgierigheid, tempert obsessie; vakwerk zorgt dat de vakman naar buiten gericht is. Binnen de filosofische werkplaats van het pragmatisme wil ik meer in zijn algemeenheid voor deze

nadruk opkomen: de waarde van ervaring opgevat als een vak.

De idee van ervaring als vak gaat terug tot de achttiende-eeuwse geschriften over opvoeding van Madame d'Épinay. Zij verzette zich tegen de onafhankelijkheid van instinctieve liefde, maar ook hield zij staande dat de ouder om een kind goed op te voeden de neiging moet bedwingen om autocratisch te commanderen. De ouder wordt naar buiten gericht als hij of zij zich op het kind concentreert. In plaats van blinde liefde of bevelen moeten er objectieve, rationele, richtinggevende normen zijn voor de slaaptijden, de voeding en de speelplaats, want anders wordt het kind stuurloos; voor de implementatie van zulke normen is een vaardigheid vereist die elke ouder alleen door oefening opdoet. Haar kijk op ouderschap als vak, naar buiten gericht, bedreven, zich houdend aan objectieve normen, is tegenwoordig in de opvoeding zelfs gemeengoed geworden. Het accent ligt meer op Erfahrung dan op Erlebnis.

Wat impliceert het 'vak ervaring', opgevat als concept? Wij concentreren ons op vorm en procedure – dat wil zeggen op ervaringstechnieken. Deze kunnen ons zelfs bij gebeurtenissen die zich maar één keer voordoen, leiden door een kader van stilzwijgende kennis te bieden voor onze handelingen. We willen de indruk die mensen en gebeurtenissen op ons hebben gemaakt zodanig vormgeven dat die indrukken begrijpelijk zijn voor anderen die onbekend zijn met de mensen die wij kennen en de gebeurtenissen die wij hebben meegemaakt. Zoals bleek bij de bespreking van expertise, proberen we onze specifieke kennis transparant te maken opdat anderen die kunnen begrijpen en erop kunnen reageren. De idee van ervaring als een vak betwist het type subjectiviteit dat schuilgaat achter het proces van voelen. Dit is vanzelfsprekend een kwestie van gewicht; indrukken zijn de grondstoffen voor ervaring, maar niet meer dan dat, grondstoffen.

Ik heb in dit boek betoogd dat de kunst om fysieke dingen te maken inzicht geeft in de ervaringstechnieken die onze omgang met anderen vorm kunnen geven. Zowel de moeilijkheden als de mogelijkheden om vakkundig dingen te maken, zijn van toepassing op menselijke relaties. Materiële hindernissen, zoals wer-

ken met weerstand of omgaan met ambiguïteit, zijn leerzaam voor een begrip voor het antagonisme tussen mensen of voor de onzekere grenzen tussen mensen. Ik heb de constructieve, open rol benadrukt die routine en spelbeoefening spelen bij het maken van fysieke dingen; op dezelfde manier moeten mensen met elkaar omgaan, leren anticiperen en herzien om deze relaties te verbeteren.

Ik erken dat de lezer misschien terugdeinst voor de gedachte aan ervaring als een techniek. Maar wie wij zijn vloeit rechtstreeks voort uit wat ons lichaam kan. In de bouw en het functioneren van het menselijk lichaam zitten sociale consequenties ingebakken, zoals bij de werking van de menselijke hand. Ik beweer niet meer en niet minder dan dat de capaciteiten die ons lichaam heeft om fysiek dingen vorm te geven, dezelfde capaciteiten zijn waar we voor sociale relaties gebruik van maken. En al is deze visie betwistbaar, zij is niet alleen de mijne. Een van de kenmerken van de pragmatische beweging is altijd het veronderstelde continuüm tussen het organische en het sociale geweest. Waar sommige sociobiologen hebben beweerd dat genetica het gedrag bepaalt, houden pragmatici zoals Hans Joas vol dat de rijkdom van het lichaam zelf het materiaal verschaft voor zeer diverse creatieve handelingen. Vakmanschap laat het continuüm tussen het organische en het sociale zien in de praktijk.

De oplettende lezer zal hebben opgemerkt dat in dit boek het woord 'creativiteit' zo min mogelijk is gebruikt. Dat is omdat het woord een te zware romantische last met zich meedraagt – het mysterie van de inspiratie, de aanspraken op genie. Ik heb getracht iets van dat mysterie weg te nemen door te laten zien hoe intuïtieve sprongen tot stand komen, in de overwegingen die mensen maken over de verrichtingen van hun eigen handen of in het gebruik van gereedschap. Ik heb geprobeerd kunst en nijverheid samen te voegen, want elke techniek heeft technische implicaties. Dit geldt voor de productie van een pot; het geldt ook en in gelijke mate voor de opvoeding van een kind.

Ik erken eveneens dat de minst ontwikkelde kant van mijn betoog politiek betreft – Arendts terrein, het domein van 'staats-

manschap'. We kunnen van het moderne pragmatisme zeggen dat het vertrouwt op Jeffersons overtuiging dat leren goed te werken de basis is voor goed burgerschap. Misschien is deze verlichtingsovertuiging nog altijd zo aantrekkelijk omdat hij een brug slaat tussen het sociale en het politieke domein, terwijl Arendt geloofde, voortbordurend op een lange traditie van politiek denken die terugging tot Machiavelli, dat staatsmanschap een op zichzelf staand domein van expertise was. Het verband tussen werk en burgerschap impliceert misschien socialisme, maar niet per se democratie; zoals bleek in de middeleeuwse gilden, waarvan de werkplaatsen model stonden voor Ruskin, Morris en Dewey, kon hiërarchie op het werk naadloos overgaan in hiërarchie in de staat. Maar er zijn vaktechnische redenen om geloof te hechten aan het vertrouwen in de democratie van het pragmatisme; deze zijn gebaseerd op de capaciteiten waar mensen gebruik van maken om vaardigheden te ontwikkelen: de universaliteit van spel, de basale vaardigheden om te specificeren, te bevragen en uit te breiden. Deze zijn wijdverspreid onder mensen en beperken zich niet tot een elite.

Zelfbestuur veronderstelt het vermogen van burgers om gezamenlijk aan objectieve problemen te werken, om snelle oplossingen te wantrouwen; in Deweys democratische vertrouwen ontbreekt echter een opvatting over de hinderende filter van de massamedia. Schreeuwerige nieuwsfragmenten of blogs vol persoonlijke trivia zorgen niet voor een beter soort communicatie. Toch benadrukt het pragmatisme dat de remedie tegen deze kwalen in de ervaring, in de praktijk, van burgerparticipatie moet zitten, participatie die de deugden van oefening benadrukt met zijn herhalingen en langzame herzieningen.⁵ Arendts verwijt aan de democratie is dat zij te veel vraagt van gewone mensen; van de moderne democratie kunnen we beter zeggen dat zij te weinig eist. Haar instellingen en communicatiemiddelen benutten en ontwikkelen de competentie die de meeste mensen in hun werk aan de dag kunnen leggen niet. Geloof in die vaardigheden is de hulde die het pragmatisme bewijst aan de ervaring als vak.

Cultuur

Pandora en Hephaestus

Er wordt wel gezegd dat het pragmatisme ervaring heilig verklaart, maar werkervaring kan niet blind worden vereerd. Technische vakken hebben in de westerse geschiedenis vanaf het allereerste begin voor ambivalentie gezorgd, vertegenwoordigd door de twee godheden Hephaestus en Pandora. Aan de hand van het contrast tussen die twee figuren uit de klassieke mythologie kunnen we inzicht krijgen in welke culturele waarde aan de vakman wordt gehecht.

Het grootste deel van het achttiende hoofdstuk van Homerus' *Ilias* is gewijd aan loftuitingen aan het adres van Hephaestus, de maker van alle huizen op de berg Olympus. Hier lezen we dat hij ook een kopersmid is, een edelsmid, de uitvinder van de strijdswagen.⁶ Maar Hephaestus is ook kreupel – hij heeft een klompvoet – en in de oude Griekse cultuur was lichamelijke mismaaktheid een grote bron van schaamte: *kalôs kagathos* (mooi van lichaam en geest) tegenover *aischrôs*, één woord dat zowel lelijk als beschamend betekent.⁷ Dit is een ontsierde god.

Hephaestus' klompvoet heeft sociale gevolgen. De klompvoet symboliseert de sociale waarde van de vakman. Hephaestus maakt sieraden van koper, een doodgewoon materiaal; zijn strijdwagens zijn gemaakt van het gebeente van dode vogels. Homerus gaat midden in een verhaal over helden en heldhaftige strijd in op Hephaestus; deze helden kijken neer op de huiselijke deugden van huis en haard. De mismaakte Hephaestus moet symboliseren dat materiële huiselijke beschaving het verlangen naar eer nooit zal bevredigen; dat is zijn tekortkoming.

Hesiodus noemde Pandora daarentegen 'het prachtige kwaad (...). Verwondering nam de onsterfelijke goden en sterfelijke mensen in haar greep toen zij de grote misleiding zagen, overweldigend voor mensen.' Pandora kan net als Eva worden opgevat als de typische seksuele verleidster, maar de rijkdom van de mythe wijst op een andere lezing. De naam 'Pandora' betekent 'alle gaven'; de doos met haar gaven bevindt zich in het huis dat zij deelt